

ISSN 0353-9008
ISSN (Online) 2683-5797

ИНСТИТУТ ЗА СРПСКУ КУЛТУРУ

ГЛАСНИК

БАШТИНА

ВОЛУМЕН 35 • СВЕСКА 66



ПРИШТИНА - ЛЕПОСАВИЋ
2025.

Сав садржај ове свеске је објављен под лиценцом СС-БУ.



САДРЖАЈ

КЊИЖЕВНОСТ

- Јелена Б. Огњеновић, *Одјеци Раблеовској смеха у Малом буквару за велику децу Михаила Максимовића* 15
- Милена М. Хелета, *Поейичка раскрића Радејџа Драинца (Три путничка записа из Охрида)* 27
- Марија С. Јефтимијевић Михајловић, Зорана З. Ђулић, *Уљенисане сйранице књија у ковийлацу лејџе йрема небу – йемайско-мојивска анализа романа Змајевџи од папира Мире Ойашевџић* 45
- Анђела М. Марковић, *Селекйивна анойирана диблюйрафија дела йроф. др Војислава Данчејовџића* 55

ИСТОРИЈА

- Ђорђе Н. Ђекић, *Лишење слободе у Житију Светог Симеона Сйефана Првовенчаной и Животу светого Симеуна и светого Саве Доменйијана* 69
- Милош С. Јагодић, *Помоћ Кнежевине Србије школама изван Србије у уцбеницима (1868–1878)* 81
- Дејан Д. Антић, Маја Р. Антић, *Велики рай, Србија и Русија 1914–1915. йодине у йојединим йелейрамима и йрејискама Мирослава Сйалајковића* 101
- Далибор З. Велојић, *Развој фудбала на йерийорији Моравске бановине 1929–1941.* 115
- Ена С. Мирковић, *Тома Пойовџић (1882–1950) – национални и друшйивени радник* 127

Сања М. Лазаревић Радак, Дејана М. Вукасовић, <i>Медији и археишиови – о концевшима афективних мишиолоија и сиоредних вештии у новинском извештавању</i>	355
Боривоје В. Балтезаревић, <i>Вештачка интелигенција као инструмент и олиитичкој надзора у иосиконфликтним друштивима</i>	369
Марина Д. Мијатовић, <i>Родна равноправност и вештачка интелигенција у иородичном иредузетнишву на Зайадном Балкану</i>	379
Сања И. Јелисавец Трошић, Митко К. Арнаудов, <i>Модели сарадње на Зайадном Балкану као деитерминантне регионалне интеејрације</i>	393

ПЕДАГОГИЈА

Милојица М. Шутовић, <i>Образовање: колонизација или иедајоија иоичињавања</i>	413
Богдан Р. Пиндовић, Татјана Б. Милосављевић Ђукић, <i>Савремени иедајошки ирсшуйи у насшави музике: илурализам, алтернативне идеје и друштивени контект</i>	425

ПРИКАЗИ

Кристина Митић, <i>Одговори на важна ишиања сируке (Снежана Самарција. Исходишша иоезије. Обред и миш у усменом иеснишшву. Београд: Друштво за српски језик и књижевност Србије, 2022, 307 стр.)</i>	449
Магда Г. Миликић, <i>All that Joyce</i> (ур. Зоран Пауновић, <i>Трајовима Уликса: одјеци сшваралашшва Цејмса Цојса у српској књижевности, Српска академија наука и уметности, огранак САНУ у Новом Саду, 2023, 128 стр.)</i>	453
Ненад Н. Перић, <i>Држава и култура у транзицији: изазови транзиционе културне политике у Србији (2000–2020)</i> (Весна Ђукић, Владимир Кривошејев, Милица Кочовић де Санто, Невена Бјелица, Ксенија Марковић Божовић, Лазар Јованов, Вук Радуловић. <i>Држава и култура у итранзицији: изазови итранзиционе културне олиитике у Србији (2000–2020)</i> . Београд: Факултет драмских уметности: Институт за позориште, филм, радио и телевизију, 2023, 394 стр.)	457
Рецензенти овог броја	461

CONTENT

LITERATURE

- Jelena B. Ognjenović, *Echoes of Rabelaisian laughter in The little primer for big children by Mihailo Maksimović* 15
- Milena M. Heleta, *The poetic crossroads of Rade Drainac (Three travel notes from Ohrid)* 27
- Marija S. Jeftimijević Mihajlović, Zorana Z. Ćupić, *Charred pages of books whirl toward the sky – a thematic and motif analysis of the novel Paper Dragons by Mira Otašević* 45
- Anđela M. Marković, *Annotated bibliography of works of Professor, PhD Vojislav Dančetović* 55

HISTORY

- Đorđe N. Đekić, *Deprivations of liberty in The life of St. Simeon written by Stephen The First Crowned and in The lives of St. Sava and St. Simeon written by Domentian* 69
- Miloš S. Jagodić, *Serbia's aid in textbooks to schools outside of Serbia (1868–1878)* 81
- Dejan D. Antić, Mara R. Antić, *The Great War, Serbia, and Russia 1914–1915 in selected telegrams and correspondence of Miroslav Spalajković* 101
- Dalibor Z. Velojić, *Development of football in the territory of Morava banovina 1929–1941* 115
- Ena S. Mirković, *Toma Popović (1882–1950) – national and social worker* 127

Milica S. Stjepanović Kornilova, <i>The liminal position of the social movement "Serbian resistance movement" in the SFRY as an anticipator of a non-governmental organizations</i>	145
Uroš D. Miketić, <i>Democratic party towards the Yugoslav and Kosovo question 1990–1991</i>	157

HISTORY OF ART

Ana D. Kostić, <i>Iconostas of the Church of Saint Nicholas in Božica near Bosilegrad</i>	173
Dragana D. Frfulanović, <i>Between scenography and identity: Serbia in the Oriental pavilion of the 1885 Budapest exhibition</i>	191
Stefan A. Cvetković, <i>Poetical realism of Jeftimije Jefta Vančetović – origin and characteristics</i>	207
Danijela Đ. Stojanović, Nataša V. Nagorni Petrov, <i>Methods of implementing protestant choral on the example of the collection Leipzig Chorales BWV 651–668 by J. S. Bach</i>	217

POLITICOLOGY AND LAW

Jelena A. Miljković Matić, <i>A small contribution to examination of Stojan Novaković as a scholar of Serbian national studies</i>	237
Ratomir D. Antonović, <i>Hate crimes committed in Kosovo and Metohia</i>	255
Boris LJ. Bursać, <i>Terrorism of the Kosovo liberation army</i>	267
Jovan M. Gordić, Predrag M. Gordić, <i>Terrorism as a threat to civil aviation – historical and legal aspects</i>	287
Saša M. Marković, <i>Prevention of irregular migration and suppression of human smuggling in the Republic of Serbia</i>	297
Saša L. Atanasov, Milica D. Kovačević, <i>Sexual harassment in the workplace</i>	315
Milorad M. Šolević, Snežana L. Maksimović, Gorica Ž. Jerotijević, <i>Management of creativity – perspectives and development in the sector of culture in Serbia</i>	327
Dajana M. Lazarević, <i>Serbo-Kazakh cultural ties between political myths and reality</i>	345

Sanja M. Lazarević Radak, Dejana M. Vukasović, <i>Media and archetypes – on the concepts of affective mythologies and ‘other news’ in newspaper reporting</i>	355
Borivoje V. Baltezarević, <i>Artificial intelligence as an instrument of political surveillance in post-conflict societies</i>	369
Marina D. Mijatović, <i>Gender equality and artificial intelligence in family entrepreneurship in the Western Balkans</i>	379
Sanja I. Jelisavac Trošić, Mitko K. Arnaudov, <i>Cooperation models in the Western Balkans as determinants of regional integration</i>	393

PEDAGOGY

Milojica M. Šutović, <i>Education: colonization or the pedagogy of subjugation</i>	413
Bogdan R. Pindović, Tatjana B. Milosavljević Đukić, <i>Contemporary pedagogical approaches in music education: pluralism, alternative ideas, and the social context</i>	425

REVIEW

Kristina R. Mitić, <i>Responses to important questions of the profession</i> (Snežana Samardžija. <i>The origins of poetry. Ritual and myth in oral poetry</i> . Society for the Serbian language and Literature of Serbia, 2022, p. 307)	449
Magda G. Milikić, <i>All that Joyce</i> (ed. Zoran Paunović, <i>Traces of Ulysses: echoes of the work of James Joyce in Serbian literature</i> , Serbian Academy of Sciences and Arts, SANU branch in Novi Sad, 2023, p. 128)	453
Nenad N. Perić, <i>State and culture in transition: Challenges of transitional cultural policy in Serbia (2000–2020)</i> (Vesna Đukić, Vladimir Krivošejev, Milica Kočović de Santo, Nevena Bjelić, Ksenija Marković Božović, Lazar Jovanov, Vuk Radulović. <i>State and culture in transition: Challenges of transitional cultural policy in Serbia (2000–2020)</i> . Belgrade: Faculty of Dramatic Arts: Institute for Theatre, Film, Radio and Television, 2023, p. 394)	457
Reviewers of this issue	461

Боривоје В. БАЛТЕЗАРЕВИЋ*

Институт за српску културу Приштина – Лепосавић

ВЕШТАЧКА ИНТЕЛИГЕНЦИЈА КАО ИНСТРУМЕНТ ПОЛИТИЧКОГ НАДЗОРА У ПОСТКОНФЛИКТНИМ ДРУШТВИМА**

Апстракт: Овај рад истражује дубоке импликације примене вештачке интелигенције (АИ) као инструмента политичког надзора у постконфликтним друштвима, са посебним освртом на случајеве Кине, Израела и земаља бивше СФРЈ, укључујући и посебно осетљиви простор АП Косова и Метохије. Анализа обухвата мултидисциплинарни приступ који укршта безбедносне студије, политичку теорију, дигиталну етику и социолошке перспективе, у циљу разумевања начина на који АИ трансформише механизме контроле, праћења и доношења политичких одлука. У раду се полази од претпоставке да се у постконфликтним друштвима АИ не користи само као технолошки алат, већ као средство за реконфигурацију државног суверенитета, наративне контроле и структурне доминације над политичким опонентима. Посебна пажња посвећена је феномену дигиталног ауторитаризма, експанзији биометријског надзора, алгоритамске дискриминације и геополитичке употребе података у контексту стабилизације или репресије. Кроз компаративну анализу Кине и Израела, као водећих држава у примени АИ надзорних система и њиховог трансфера технологија у друге делове света, укључујући Балкан, указује се на ризике по људска права, демократију и социјалну кохезију. На крају, рад износи препоруке за развој етичких оквира, регулаторних политика и међународних стандарда који би могли ограничити злоупотребу АИ у контекстима крхких демократија и постконфликтних зона.

Кључне речи: вештачка интелигенција, политички надзор, постконфликтна друштва, дигитални ауторитаризам, људска права, АП Косово и Метохија.

УВОД

У савременом свету вештачка интелигенција (АИ – Artificial Intelligence) више није само технолошки феномен, већ дубоко интегрисани алат у сфери политике, безбедности и друштвених односа. Њен убрзан развој последњих деценија омогућио је државама, нарочито онима које су прошле кроз периоде сукоба или политичке нестабилности, да успоставе софистициране механизме надзора и контроле становништва (Zuboff 2019: 69–70; Feldstein 2021: 3–4). Политички надзор кроз

* Ванредни професор, научни сарадник, ORCID 0000-0002-6798-6981, baltezb@yahoo.co.uk

** Рад је написан у оквиру научноистраживачког рада НИО по Уговору склопљеним са Министарством науке, технолошког развоја и иновација РС број: 451-03-136/2025-03 од 27. 1. 2025. године.

AI, у теоријском и практичном смислу, постаје све комплекснији, јер се технологија користи не само као средство безбедности већ и као моћан инструмент политичке доминације и манипулације у постконфликтним срединама. Термин „постконфликтно друштво“ у овом раду односи се на заједнице које су недавно претрпеле сукобе и које су у фази обнове политичког, друштвеног и институционалног живота (Collier 2000: 4). Оваква друштва суочавају се са специфичним изазовима, попут политичке нестабилности, недостатка поверења међу заједницама и слабих институција, што их чини погодним за примену напредних технолошких система надзора као што су системи засновани на AI. Земље бивше Социјалистичке Федеративне Републике Југославије (SFRJ) представљају специфичан и комплексан постконфликтни простор где су трагови ратова из 1990-их још увек јасно видљиви у политичкој, друштвеној и етничкој динамици региона. Посебан фокус овог рада биће АП Косово и Метохија, подручје које карактерише специфична историјска, политичка и етничка сложеност, чинећи га јединственим за анализу примене AI технологија у политичком надзору. Овај регион, због своје специфичне политичке ситуације и међународне присутности, пружа изразито релевантан контекст за проучавање како технологија може бити примењена у функцији политичког надзора и контроле популације (Jerkov 2024: 2).

Циљ овог рада је да кроз мултидисциплинарни приступ који интегриса политичку теорију, безбедносне студије, социологију технологије и етичку анализу, пружи детаљну слику о начину на који AI технологије обликују политички надзор у постконфликтним друштвима. Биће анализирани различите студије случаја, са посебном пажњом посвећеном земљама бивше СФРЈ, укључујући АП Косово и Метохију, као и релевантним међународним примерима попут Кине и Израела, који представљају парадигму примене AI технологија у политичком надзору (Feldstein 2021: 50, 83). Методолошки, рад се заснива на анализи примарних и секундарних извора, укључујући стручну литературу, званичне извештаје, медијске публикације и релевантне студије случаја.

ТЕОРИЈСКИ ОКВИР ПОЛИТИЧКОГ НАДЗОРА ПУТЕМ ВЕШТАЧКЕ ИНТЕЛИГЕНЦИЈЕ

Политички надзор као концепт означава праксе и технологије које власт користи за праћење, контролу и утицај на понашање становништва, пре свега у сврхе безбедности, али и политичке моћи и стабилности. У савременом контексту, интеграција вештачке интелигенције (AI) у ове сврхе радикално мења обим, ефикасност и импликације политичког надзора, омогућавајући софистициране облике праћења и анализе друштвеног понашања (Zuboff 2019: 235; Lyon 2005: 14–15).

Класична теорија надзора, дефинисана кроз Бенџамин „Паноптикон“ и касније разрађена кроз радове Мишела Фукоа, указује на начин на који надзор функционише као алат друштвене контроле и дисциплине. Међутим, примена вештачке интелигенције доноси значајан квалитативни помак у односу на традиционалне моделе надзора, с обзиром на њену способност да аутономно обрађује огромне количине података, идентификује обрасце понашања и антиципира друштвене

и политичке догађаје. Фелдстеин (2021: 12–13) истиче како савремени режими, без обзира на политичку структуру, све чешће прибегавају употреби AI технологија како би консолидовали своју власт, надгледали политичке дисиденте и контролисали јавни простор. У ауторитарним системима AI технологије често се користе у сврху репресије, док се у демократским системима примена AI усредсређује на питања националне безбедности и превенције тероризма, иако не без контроверзи и дилема у вези са приватношћу и етиком.

ЦЕНТРАЛНА РАЗМАТРАЊА (ПРИМЕРИ, ТЕОРИЈСКЕ ИМПЛИКАЦИЈЕ, ЕТИЧКЕ И ПРАВНЕ ДИЛЕМЕ)

Кина је парадигматичан пример ауторитарне државе која је интегрисала AI у срж својих надзорних капацитета. Систем „социјалног кредитног рејтинга“ представља најупечатљивији пример где држава комбинује технологију препознавања лица, анализу великих података и аутоматизоване алгоритме како би константно надзирала и вредновала понашање грађана (Creemers 2018: 6). Систем који награђује пожељно понашање и кажњава одступања од норми, представља моћан алат за политичку и друштвену контролу, доводећи до значајних импликација по слободу појединца и људска права (Qiang 2019: 54–56). Поред тога, Кина своје AI системе извози у друге земље, често у оквиру иницијатива као што је „Појас и пут иницијатива“ (Belt and Road Initiative), пружајући и техничку и идеолошку подршку државама које желе да примене сличне моделе политичког надзора (Feldstein 2021: 264). На тај начин Кина не само да јача сопствену унутрашњу контролу, већ промовише специфичан модел AI политичког надзора који има глобалне импликације.

Израел пружа нешто другачији контекст у поређењу са Кином. Иако демократски уређен, Израел је држава која је због безбедносне ситуације развила софистициране AI системе за надзор, посебно у областима безбедности и војнообавештајног деловања. Програми попут Пегасуса (Pegasus), које је развила компанија NSO Group, показали су способност AI технологија да се користе за циљани надзор политичких дисидената, активиста и новинара широм света. Иако је израелска влада формално посвећена демократским принципима и људским правима, употреба ових технологија отворила је бројна етичка и политичка питања. Осим у војнообавештајној сфери, AI се у Израелу користи и у цивилном сектору за надзор и превенцију тероризма кроз систем „Smart Cities“, при чему се јавни простори континуирано надгледају интелигентним камерама и алгоритмима који анализирају понашање људи у реалном времену (Strat 2023: 48).

У постконфликтним друштвима као што су земље бивше СФРЈ, примена AI за политички надзор поприма специфичне димензије. Таква друштва често карактерише недостатак поверења између заједница, политичка фрагментација и институционална слабост, што повећава вероватноћу злоупотребе AI технологија у сврхе политичке манипулације и продубљивања поделе међу заједницама. AI Косово и Метохија представљају посебно изражен пример где се међународне,

регионалне и локалне власти суочавају са специфичним изазовима у одржавању сигурности и политичке стабилности. У таквим околностима, примена AI технологија може имати двоструке ефекте: с једне стране доприноси ефикаснијем одржавању реда и безбедности, док са друге стране може допринети повећаној сегрегацији и неповерењу између заједница. Теоријска литература истиче да употреба AI у оваквим контекстима мора бити строго регулисана етичким и правним нормама, како би се спречила злоупотреба технологије у сврху ауторитарног политичког надзора и очувала људска права и демократија (Ron–Crow et al. 2016: 394).

За овај рад посебно је занимљива примена вештачке интелигенције (AI) у постконфликтним друштвима бивше Југославије, која се одвија у специфичном контексту политичке транзиције, етничких тензија, економске несигурности и континуиране међународне присутности. Овај контекст пружа плодно тле за имплементацију AI технологија, које могу послужити како за стабилизацију друштвених односа, тако и за продубљивање политичких и друштвених тензија, зависно од начина њихове примене и управљања. У Србији, Хрватској, Босни и Херцеговини, Црној Гори, Северној Македонији и Словенији приметни су различити степен и модалитети увођења технологија за надзор заснованих на AI. Иако су ове државе формално демократске и усклађене са стандардима Европске уније, економска слабост, институционална рањивост и политичка нестабилност често олакшавају злоупотребе ових технологија. Хрватска и Словенија као чланице Европске уније имају знатно регулисану примену AI технологија, углавном усмерену ка јавној сигурности и контроли миграција. AI се користи у контроли граничних прелаза и јавних простора, што понекад изазива дебате око етичности и правне оправданости таквог надзора. У Босни и Херцеговини, Црној Гори и Северној Македонији примена AI технологија за надзор јавних простора није јасно регулисана, што омогућава потенцијалне злоупотребе. Често нејасне или фрагментирани регулативе отварају простор за политичку манипулацију и потенцијалну злоупотребу личних података грађана (Pankovski 2021: 5–7).

Србија са своје стране имплементира различите системе видео-надзора у већим градовима (Београд, Нови Сад, Ниш), где AI технологије, као што су препознавање лица и аутоматско детектовање потенцијално опасног понашања, постају део полицијске инфраструктуре. Сарадња Србије са Кином, нарочито у оквиру пројекта „Безбедан град“, где се користе Huawei AI технологије, изазива забринутост у вези са приватношћу грађана и потенцијалним политичким злоупотребама. АП Косово и Метохија представља један од најспецифичнијих случајева примене AI технологија у региону. Два главна фактора дефинишу овај специфични контекст: присуство међународних снага (KFOR, UNMIK, EULEX) и континуиране међуетничке тензије између српске и албанске заједнице. На Косову и Метохији AI се примарно користи за безбедносни и гранични надзор, а посебну пажњу изазива употреба технологија препознавања лица на граничним прелазима између Косова и централне Србије. Међутим, регулација ове области остаје нејасна, што повећава ризик од злоупотреба и арбитрарне примене политичке контроле. AI технологије се користе и у цивилној сфери, где међународне

организације често иницирају различите пројекте са циљем превенције конфликта. На пример, у оквиру програма „Conflict early warning systems“ (CEWS), AI се примењује за рано детектовање потенцијалних међуетничких сукоба на основу анализа друштвених мрежа и комуникационих платформи. Ипак, постоје и негативни аспекти ове примене. Вештачка интелигенција, без јасног правног оквира и ефикасне контроле, може се користити за дискриминацију, појачавање неповерења међу заједницама и политичку манипулацију, што додатно компликује постојеће конфликте (Codreanu 2022: 50).

Као што је већ наглашено, Кина и Израел пружају релевантне упоредне перспективе за разумевање примене AI на Косову и Метохији. Кинески модел, заснован на тоталној државној контроли и ригорозној примени технологија препознавања лица и оцењивања друштвеног понашања грађана, могао би бити привлачан властима у ситуацијама нестабилности, јер омогућава интензивну политичку контролу становништва. Израелски модел је релевантан због своје примене AI технологија у ситуацијама високе безбедносне претње, сличне онима на АП Косову и Метохији. Међутим, демократска контрола и снажан правни оквир у Израелу (упркос контраверзама које постоје), могу послужити као пример да се ефикасно одржава равнотежа између безбедности и људских права. Анализа ових студија случаја указује на кључну важност контекста у којем се AI технологије примењују за политички надзор. У земљама бивше СФРЈ, укључујући АП Косово и Метохију, институционална слабост, политичка напетост и комплексна међуетничка релација повећава ризик од злоупотреба и отежава транспарентну и демократски контролисану примену AI технологија. Упоредујући ова искуства са онима у Кини и Израелу, јасно је да технолошка решења нису неутрална и захтевају пажљиво обликовање правних и етичких оквира који ће омогућити да AI допринесе стабилности, а не продубљивању конфликта.

Коришћење технологија заснованих на вештачкој интелигенцији за политички надзор у постконфликтним друштвима, укључујући Косово и Метохију, Кину, Израел и земље бивше СФРЈ, покреће низ комплексних етичких, правних и политичких питања. Свака од ових области има сопствене изазове који захтевају пажљиву анализу и доношење адекватних регулатива које ће осигурати баланс између безбедности и очувања основних људских права и слобода. Етичке дилеме у вези са коришћењем AI технологија у сврхе политичког надзора односе се првенствено на питања приватности, аутономије појединца, заштите података, као и на потенцијалну дискриминацију и пристрасност алгоритама. На простору бивше Југославије, а посебно на АП Косову и Метохији, додатно оптерећење представља чињеница да друштва имају историјске трауме, етничке тензије и изражено међусобно неповерење. Један од кључних етичких изазова је питање приватности и информационе аутономије грађана. AI технологије омогућавају прикупљање, анализу и коришћење огромних количина личних података, често без јасне свести грађана о томе како се њихови подаци користе и ко има приступ њима (Lyon 2018: 113). Пример Кине, са системом друштвеног кредита и интензивним надзором, указује на потенцијално екстремне последице оваквих технологија на грађанске слободе и права на приватност.

Друга етичка дилема је дискриминација и пристрасност алгоритама. AI системи засновани на подацима из прошлости често рефлектују постојеће друштвене предрасуде, што може водити ка дискриминацији одређених етничких или друштвених група. Ово питање посебно је осетљиво на АП Косову и Метохији, где би алгоритамске пристрасности могле додатно продубити постојеће етничке поделе. Правни оквир у многим земљама бивше Југославије, укључујући АП Косово и Метохију, недовољно је развијен за регулисање софистицираних технологија као што је вештачка интелигенција. Законодавство често каска за технолошким напретком, остављајући правни вакуум који омогућава злоупотребу. Земље бивше СФРЈ углавном нису дефинисале јасне стандарде за коришћење технологија надзора и вештачке интелигенције у јавном сектору, нити постоје независна регулаторна тела која би надзирала примену ових технологија. Упоредно, Израел пружа модел где јасна законска регулатива, иако контроверзна, покушава да обезбеди баланс између националне безбедности и заштите приватности. На АП Косову и Метохији недостатак јасно дефинисаних закона и регулатива повећава могућност произвољне примене технологије надзора, што може додатно нарушити поверење у институције и продубити конфликте. Потребно је доношење специјализованих правних аката који ће регулисати употребу AI технологија, а истовремено поштовати међународне стандарде људских права (Ferreira 2023: 4).

Политичке последице примене AI за надзор могу бити веома дубоке, посебно у постконфликтним и политички осетљивим подручјима. AI технологије могу се користити за јачање власти и учвршћивање контроле политичких елита, чиме се додатно угрожавају демократски процеси и грађанске слободе. На пример, у Кини је AI део шире стратегије политичке контроле и очувања доминације Комунистичке партије, при чему се технологија користи за надзор дисидената, контролу јавног мњења и кажњавање нежељеног понашања (Qiang 2019: 52–53). На АП Косову и Метохији AI може бити злоупотребљена за етничко профилисање, селективни надзор одређених заједница или политичку репресију. Израелски случај показује да је могућа и другачија политичка примена AI технологија, где демократија и транспарентност могу донекле смањити ризик од политичке злоупотребе. Међутим, и у Израелу је присутна дебата о етичности примене AI у контексту окупираних територија и надзора палестинског становништва, што додатно наглашава значај пажљиве регулације и демократске контроле.

С обзиром на комплексност етичких, правних и политичких изазова везаних за коришћење AI у политичком надзору, неопходан је мултилатерални приступ и међународна сарадња. Земље бивше СФРЈ, укључујући АП Косово и Метохију, морале би сарађивати са међународним организацијама и институцијама као што су Европска унија, ОЕБС и УН, ради успостављања заједничких стандарда, транспарентности и заштите људских права. Међународни стандарди могу помоћи у ограничавању злоупотреба AI технологија, обезбедити транспарентност у примени алгоритама и смањити могућност политичке манипулације. Искуства Израела у сарадњи са међународним актерима, као и реакције међународне заједнице на кинеске праксе надзора, пружају важне лекције за регион бивше Југославије.

ПРЕПОРУКЕ ЗА ПРАВНЕ И ИНСТИТУЦИОНАЛНЕ РЕФОРМЕ

Да би се употреба вештачке интелигенције (AI) у сврху политичког надзора у постконфликтним друштвима регулисала на начин који ће минимизовати ризике од злоупотребе и осигурати заштиту основних људских права, неопходно је спровести низ правних и институционалних реформи. Земље бивше СФРЈ, посебно АП Косово и Метохија, имају специфичне потребе које захтевају пажљиво осмишљене мере, засноване на међународним стандардима и најбољим праксама. Основни корак је доношење специјализованих закона и прописа који ће прецизно регулисати употребу AI технологија у сврху политичког надзора. Ови правни акти треба да буду усклађени са међународним стандардима људских права, посебно са европским регулативама попут GDPR-а (Опште уредбе о заштити података ЕУ) и резолуцијама Савета Европе о заштити приватности (EU Commission 2020; Council of Europe 2019). Правни оквир треба јасно да дефинише границе дозвољене примене AI, услове за прикупљање и обраду података, као и начине надзора и контроле над институцијама које спроводе мере политичког надзора. Транспарентност алгоритама, обавеза објављивања података о коришћеним технологијама, као и редовни извештаји о надзору, морају бити саставни део ових регулатива.

Формирање независних регулаторних институција је кључно за ефективну контролу примене AI технологија. Таква тела морају имати мандат да надгледају и проверавају рад сигурносних служби и других државних органа који користе AI технологије за надзор. Примери независних институција као што су Европски надзорник за заштиту података (EDPS) или Канцеларија за приватност Израела могу послужити као корисни модели за изградњу ових тела. Посебна пажња мора бити посвећена оспособљавању стручњака који ће имати специјалистичка знања из области права, информационих технологија, људских права и међународних односа, како би независне институције могле компетентно обављати свој мандат.

Међународна сарадња представља кључни фактор за регулацију коришћења AI у политичком надзору. Земље бивше Југославије, посебно АП Косово и Метохија, треба активно да учествују у раду међународних организација као што су Уједињене нације, Европска унија и ОЕБС, како би усвојиле међународне стандарде и успоставиле заједничке протоколе.

Учешће у регионалним и глобалним форумима омогућава размену искустава и усвајање најбољих пракси из других постконфликтних друштава, попут Израела, који је успео да креира функционалан, иако контроверзан систем политичког надзора уз висок ниво транспарентности и правне заштите грађана. С друге стране, искуства из Кине могу бити значајна као пример система који захтева избегавање, услед његових негативних ефеката на грађанске слободе. Едукација грађана о њиховим правима и могућностима заштите личних података је важан фактор у очувању демократских вредности и транспарентности примене AI. Потребно је спроводити широке кампање за информисање грађана о начинима на које се њихове информације користе, како могу контролисати приступ својим подацима и коме могу пријавити злоупотребе. Такође је нужно обучавати запослене у јавним институцијама о етичким, правним и друштвеним импликацијама примене

AI, како би се осигурало одговорно коришћење ових технологија и превенирале могуће злоупотребе и дискриминација.

ЗАКЉУЧАК

Вештачка интелигенција као инструмент политичког надзора у постконфликтним друштвима, са посебним освртом на АП Косово и Метохију, Кину и Израел, као и земље бивше СФРЈ представља комплексан и изазован феномен, који захтева пажљиву и одговорну регулацију. Иако AI нуди моћне алате за унапређење безбедности, постоји велика опасност од злоупотребе, посебно у политички нестабилним и етнички осетљивим подручјима.

Анализа је показала да земље попут Кине примењују AI технологије за интензивни политички надзор и контролу друштва, често кршећи основне људске слободе. С друге стране, израелски пример показује како регулисана примена AI може бити функционална, уз постојеће контроверзе у вези са правима становника окупираних територија.

Земље бивше Југославије, нарочито АП Косово и Метохија, морају избећи приступ који продубљује постојеће етничке и политичке тензије. Кључно је да развију јасно дефинисане правне оквире, оснују независне институције за надзор, едукују грађане и јавне службенике, тако да јачају међународну сарадњу. Само овакав приступ обезбедиће баланс између сигурносних потреба и очувања основних демократских вредности и људских права.

Даља истраживања треба да буду усмерена на евалуацију практичних ефеката примене предложених мера, као и на развој међународно усаглашених стандарда и протокола који ће омогућити одговорно коришћење AI технологија у постконфликтним друштвима.

ЛИТЕРАТУРА

- Budacu 2024: Dumitru Budacu. „The impact of the artificial intelligence on hybrid conflicts in the 21st century”. *Studia Securitatis*, 18(2), 87–108.
- Codreanu 2022: Claudiu Mihai Codreanu. „Using and exporting digital authoritarianism: Challenging both cyberspace and democracies”. *Europolity-Continuity and Change in European Governance*, 16(1), 39–65.
- Council of Europe 2019. Guidelines on Artificial Intelligence and Data Protection. Strasbourg: Consultative Committee of the Convention for the Protection of Individuals with regard to Automatic Processing of Personal Data (Convention 108). <<https://rm.coe.int/guidelines-on-artificial-intelligence-and-data-protection/168091f9d8>>. [3. 5. 2025].
- Creemers 2018: Rogier Creemers. *China's Social Credit System: An Evolving Practice of Control*. SSRN Electronic Journal. <<https://doi.org/10.2139/ssrn.3175792>>. [3. 5. 2025].
- European Commission 2020. *Data protection as a pillar of citizens' empowerment and the EU's approach to the digital transition – two years of application of the General Data Protection Regulation*. Brussels: European Commission. <<https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex:S2020SC0115>>. [3. 5. 2025].
- Feldstein 2019: Steven Feldstein. *The Global Expansion of AI Surveillance*. Washington, DC: Carnegie Endowment for International Peace.
- Feldstein 2021: Steven Feldstein. *The Rise of Digital Repression: How Technology is Reshaping Power, Politics, and Resistance*. Oxford: Oxford University Press.

- Ferreira 2023: Carlos Ferreira. *A short review of the main concerns in AI development and application within the public sector supported by NLP and TM*. arXiv preprint arXiv:2308.02042.
- Jerkov 2024: Aleksandra Jerkov. „Echoes of Conflict: Comparative Analysis of Post-Conflict Memory Politics and Security Implications in The Western Balkans“. In *15th DQM International Conference Life Cycle Engineering and Management-ICDQM, proceedings* (pp. 1–12). Prijedor: Research Center of Dependability and Quality Management DQM.
- Lyon 2018: David Lyon. *The Culture of Surveillance: Watching as a Way of Life*. Cambridge: Polity Press.
- Lyon 2005: David Lyon. „Surveillance as social sorting: Computer codes and mobile bodies“. In *Surveillance as social sorting* (pp. 27–44). Routledge.
- Pankovski 2021: Marko Pankovski. „Governance versus authoritarian influence in the Western Balkans. Governance“. *The German Marshal Fund of United States*, 11–19.
- Qiang 2019: Xiao Qiang. „The Road to Digital Unfreedom: President Xi’s Surveillance State“. *Journal of Democracy* 30(1), 53–67.
- Ron–Pandya et al. 2016: James Ron – Archana Pandya et al. „Vaughan Can Human Rights Organizations in the Global South Attract More Domestic Funding?“ *Journal of Human Rights Practice*, 8(3), 393–405.
- Strat 2023: Francesca Elena Strat. *Insecurity Unveiled? China and Israel’s Use of AI and Mass Surveillance for National Security and Identity*.
- Zuboff 2019: Shoshana Zuboff. *The Age of Surveillance Capitalism: The Fight for a Human Future at the New Frontier of Power*. New York: PublicAffairs.

Borivoje V. BALTEZAREVIĆ

ARTIFICIAL INTELLIGENCE AS AN INSTRUMENT OF POLITICAL SURVEILLANCE IN POST-CONFLICT SOCIETIES

SUMMARY

This paper explores the profound implications of the application of artificial intelligence (AI) as an instrument of political surveillance in post-conflict societies, with a special focus on the cases of China, Israel, and the countries of the former SFRY, including the sensitive context of Kosovo and Metohija. The analysis adopts a multidisciplinary approach that combines security studies, political theory, digital ethics, and sociological perspectives to understand how AI transforms mechanisms of control, monitoring, and political decision-making. The paper argues that in post-conflict societies, AI is not merely a technological tool but a mechanism for restructuring state sovereignty, narrative control, and institutional dominance over political opponents. Special attention is given to the phenomena of digital authoritarianism, biometric surveillance expansion, algorithmic discrimination, and geopolitical use of data in the context of either stabilization or repression. Through a comparative analysis of China and Israel as leading exporters of AI-based surveillance systems and their diffusion into other parts of the world, including the Balkans, the paper highlights risks to human rights, democracy, and social cohesion. The paper concludes with recommendations for the development of ethical frameworks, regulatory policies, and international standards to curb the misuse of AI in fragile democracies and post-conflict zones.

Keywords: Artificial intelligence, political surveillance, post-conflict societies, digital authoritarianism, human rights, Kosovo and Metohija.

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

008(497.115)

БАШТИНА : гласник / главни и одговорни
уредник Мирјана Бечејски. - 1991, св. 1- .
- Приштина-Лепосавић : Институт за српску
културу, 1991- (Пирот : Pi-Press). - 24 cm

Три пута годишње. - Друго издање на другом медијуму:
Баштина (Online) = ISSN 2683-5797
ISSN 0353-9008 = Баштина (Приштина)
COBISS.SR-ID 3404300